

RÁCZ KRISZTINA*

Kollektív narratíva, identitás és közösség

Marija Ilić: *Discourse and Ethnic Identity: The Case of the Serbs from Hungary*. München–Berlin–Washington D.C., Verlag Otto Sagner, 2014. 344 oldal

Marija Ilić *Discourse and Ethnic Identity: The Case of the Serbs from Hungary* című könyvében, amely a Belgrádi Egyetem általános nyelvészet tanszékén szerb nyelven írott doktori disszertációjának átdolgozott és angolra lefordított változata, egy a számában szinte már mikro-közösség hétköznapijaira vonatkozóan tesz föl és igyekszik megválaszolni kérdéseket. A közösség méretének ellenére azonban olyan kérdések ezek, amelyek minden kisebbségi, de többségi csoportra is érvényesek: hogyan látják a közösség tagjai önmagukat, közösségüket, a múltjukat és jövőjüket, más csoportok tagjait, milyen elemekből épül föl a nemzeti identitásuk és az hogyan jut kifejezésre mindennapi életükben.

A szerző kutatása több éven keresztül, jó néhány látogatás alkalmával készített, 30 interjúra épül, amelyeket Szigetcsépen (szerbül Čip) készített szerb nemzetiségű, az idősebb korosztályhoz tartozó lakosokkal. Ezen fölül számtalan beszélgetésben vett részt, látogatta a falu eseményeit és a lakói számára jelentős helyeket. Szigetcsép azon Csepel-szigeti települések egyike, amelyek a múlt század elején még jelentős szerb kisebbséggel bírtak, ma már azonban a magukat szerbnek valló, illetve szerb anyanyelvű és

* Szerző a Ljubljana-i Egyetem – Balkán-tanulmányok képzésének doktorjelölte.
Email: kracz@gmail.com.

pravoszláv vallású lakosság száma kétszámjegyűre csökkent. A könyvben is részletezett nyelvváltási folyamat következtében tehát az interjúalanyok az utolsó generációs szerb anyanyelvű szigetcsépiek, ami már önmagában is mind történelmi, mind nyelvészeti szempontból a kutatási anyag jelentőségét bizonyítja.

A könyv első fejezete elméleti és módszertani kérdésekkel foglalkozik: az antropológia és a nyelvészet kapcsolatát, a diskurzuselemzés elméleti hátterét, az identitás narratív konstrukcióját és a kutatás elemzési módszereit taglalja. A második és a harmadik fejezet a szigetcsépi szerb közösség történetével, nyelvi és demográfiai helyzetével foglalkozik, azzal, hogy utóbbiban ezek a témák már a terepmunka fényében kerülnek megvitatásra. A negyedik, leghosszabb fejezet a könyv empirikus része, amelyben a szerző a következőket tárgyalja: a kutató és az interjúalanyok közötti interakció, metapragmatika, az etnikai határ (ethnic boundary), a közös múlt és közös kultúra nyelvi konstrukciója, illetve a jelenre és a jövőre irányuló nyelvi szerkezetek. Az utolsó fejezetben a szerző a nyelv, a kultúra és az etnicitás kapcsolatáról von le következtetéseket a szigetcsépi szerbekre vonatkozóan, amelyek azonban nem kizárólag az adott közösségre érvényesek, hanem elméleti és gyakorlati jelentőségük kiterjeszhető más nyelvi és kulturális csoportokra is.

A kutatás részben nyelvészeti jellegénél fogva az interjúk során a szerző nemcsak arra volt kíváncsi, hogy az interjúalanyok mit mondanak, hanem arra is, hogy mondanivalójukat hogyan fogalmazzák meg. A könyv tehát, a szerző bevallása szerint is, ötvözni igyekszik a szociolingvisztika és az antropológia módszereit, de elméleteit és kérdésköreit is. Már a kötet bevezetőjében fölmerül a diszciplína meghatározásának problémája: vajon a nyelvészet, azon belül a szociolingvisztika, a diskurzuselemzés, a szóbeli történelem (oral history) vagy az antropológiai nyelvészet módszereivel keresendők a föltett kérdésekre a válaszok? Az említett tudományterületek és módszerek bemutatása után a szerző végülis nem határozza meg pontosan a tudományterületet, amelyből merít, hanem épp ellenkezőleg, minél több elmélet és módszer használatával igyekszik bővíteni az analízist. Napjaink társadalomtudományára jellemző módon interdiszciplináris munkáról beszélünk tehát, a kifejezés pozitív értelmében: a többféle perspektíva nem zavarja, hanem épp, hogy gazdagítja, összetetté

teszi a közösségről, annak nemzeti identitásáról és nyelvéről kapott képet.

Egy másik jelentős hozadéka a kötetnek a diskurzuselemzés beemelése a munkába. Bár a textuális analízis a társadalomtudományok egyik alpmódszerének számít, ritkán olvashatunk olyan művet, amely az interjúkat ilyen mélyen és részletesen elemzi, ugyanakkor komoly jelentőséget tulajdonítva a kontextusnak. A szerző a Ruth Wodak, illetve a kritikai diskurzuselemzés (Critical Discourse Analysis)¹ által használt értelmezési hálót használja, amelyben elkülöníti és meghatározza az adott interjúátiratoknak a témára vonatkozó tartalmát (content), a tartalom megjelenítésének nyelvi stratégiáit, illetve megvalósulási módjait és formáit (means and forms of realization). Ez a három elem tehát választ ad arra, hogy az interjúalanyok mit közölnek, hogyan és konkrétan milyen nyelvi eszközökkel teszik ezt. Ezek a kérdések és válaszok pedig a meghatározott tematikus egységek, a szerző megnevezésével élve ideológiai magvak (ideological cores) köré épülnek. Egy konkrét példával élve: az etnikai határ ideológia maghoz kapcsolódik többek között a nemzetiségileg vegyes házasságokra vonatkozó tartalom. A nyelvi stratégiák egyike, amelyek ezt a tartalmat kifejezik, az etnikai és egyben társadalmi távolság megteremtése (ethnic/social distance). Ennek a távolságtերemtő stratégiának megvalósulási módja például az, ahogyan a szigetcsépi szerbek a falubeli magyarokkal (az ún. telepesekkel) való házasságkötésről tabuként beszél („Ju, sačuvaj Bože, da uzme koju.” / „Juh, isten őrizz, hogy elvegyen egy közülük valót!”²), vagy az akkor és most szembeállítás (,,A sad već to nije ništa.” / „De manapság ez már nem jelent semmit.”).

Egy másik ideológiai mag például a szigetcsépi szerbek közös múltja. Az erre vonatkozó tartalmak egyike az alapítás mítosza. Ennek kifejezésére különböző nyelvi stratégiákat használnak a beszélők, amelynek legtöbbje narratív jellegű, például:

„Valamikor Szigetcsép itt volt a Duna túloldalán. Ma is azt mondtuk, az Ófalu. Akkor egysz., akkor Szigetcsép először a Nagy Duna közelében volt. Ott azt mondták, ott telepedtek le a szigetcsépiek. De az a Nagy Duna

¹ Ruth Wodak [et al.]: *The Discursive Construction of National Identity*. Edingurgh, Edinburgh University Press, 2009 [1999].

² A magyar szöveg a recenzió szerzőjének fordítása szerb nyelvről.

volt, és kiöntött a víz, és a népnek ide kellett költözni. Akkor ideköltöztek. Arra nem emlékszem, hogy hányban, írja a könyvben, hogy hányban. Akkor itt volt az Ófaluban. Itt sokáig volt egy kereszt. Itt voltak a templomok, a szerb és a magyar, egymás mellett. Mellett. De itt is, azt mondták, a víz körbevette a falut, az emberek nem tudtak kimenni a határba dolgozni. Akkor itt... kiépítették.”³

Akárcsak a diskurzus és annak elemzése, a narratíva a másik olyan, a nyelvészetből átvett és a társadalomtudományokban gyakran használt fogalom, amelyet a könyv szerzője részletesen és mély elméleti megalapozottsággal tárgyal. A szerző a labovi⁴ meghatározást veszi alapul, amely szerint a narratíva olyan nyelvi struktúra, amely személyes tapasztalatok összefoglalására szolgál és legalább két időrendbe rendezett mellékmondatot tartalmaz. Az ideális narratívának hat eleme van, amelyek közül csak a harmadik kötelező: 1) kivonat (abstract), amely röviden elmondja, miről fog szólni a történet; 2) irány (orientation), amely megjelöli, hogy ki, hol, mikor mit csinált a történetben; 3) fordulat (complicating action), amely az időrendbe sorakoztatott mellérendelő mondatokat tartalmazza, és arra válaszol, hogy mi történt; 4) értékelés (evaluation), amelyben a mesélő azt közli, hogy miért meséli el a történetet; 5) feloldás (resolution), amely azt meséli el, hogy hogyan végződött a történet; 6) kóda (coda), amely megjelöli a narratíva végét. Ezzel az elemző módszerrel sikerül a szerzőnek nemcsak átvinni az olvasó számára a közösség tagjainak narratíváit, hanem azt is megvilágítani, hogy milyen módon épülnek föl és miért épp ezek a történetek jelentősek a szigetcsépi szerbek életében.

A szerző, sorra véve a releváns identitáselméleteket, mellett érvel, hogy az etnicitás egyik megkonstruálási módja a narratíva. Míg az eddigi etnicitással és nyelvvel foglalkozó elmélet személyes narratív identitásról beszél, a szerző a kollektív narratív identitás terminust vezeti be, amely alatt azt érti, hogy a közösségnek létezik egy többé-kevésbé fiktív koherens narratívája, amelyen keresztül tagjai önmagukat és a közösséget definiálják (ilyen például a fent

³ A recenzió szerzőjének fordítása.

⁴ William Labov – Joshua Waletzky: Narrative Analysis. Oral Versions of Personal Experience. In: Christine Bratt Paulston – G. Richard Tucker (eds.): *Sociolinguistics. The Essential Readings*. Oxford, Blackwell, 2003 [1967], 74-104.

idézett eredet-narratíva is). Ellentétben a személyes narratívákkal, a kollektív narratív identitás sokkal képlékenyebb, összetettebb, és szorosan kapcsolódik más kollektív identitásokhoz, mint amilyen a nemzeti vagy a vallási. A nyelvi eszközöknek pedig kulcsfontosságú szerepük van a „hatalmi harcokban” ezek között az identitáselemek között, de a társadalmon belül is meghatározzák az adott közösségek helyzetét, főként a nemzeti, nyelvi, vallási többség-kisebbség viszonylatában.

Ily módon a szerző sikeresen lép túl a már közhelyszámba menő evidencián, hogy a nemzeti identitás konstrukció, és részletes elemzésével arra is magyarázatot ad, hogy hogyan konstruálódik. A kollektív narratív identitás-meghatározással pedig arra is válaszol, hogy hogyan szerveződik a vizsgált közösség idősebb generációhoz tartozó tagjainak viszonya a faluhoz, ahol élnek, Magyarországhoz, a magyarokhoz, mint többségi nemzethez, Szerbiához, mint anyaországhoz, illetve a közösség fiatalabb generációjához. Tekintettel a nyelvváltásra, a közösség számának megcsappanásra és egyéb társadalmi változásokra, érdekes munka lenne megvizsgálni éppen ennek, a szigetcsépi szerbek fiatalabb generációjának a kollektív identitását.

Jelentős teljesítménye a kutatásnak, hogy a szerző képes a saját pozíciójára reflektálni és azt a kontextus részévé tenni. Belgrádból, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia intézetének munkatársaként érkező az interjúalanyok nyilvánvalóan nem ugyanúgy beszélgetnek vele, mint a falubeli szomszédjukkal vagy a családtagjukkal tennék. A szerző azonban nemcsak, hogy tisztában van a saját pozíciójával és annak esetleges hátrányaival, hanem az analízis részévé is teszi azt. Bahtyin⁵ szerint minden beszélő mindig egy valós vagy elképzelt hallgatósághoz intézi a mondanivalóját. Jelen esetben az interjúalanyok a kutatón keresztül az anyaországi nyilvánosságához szólnak, nekik mutatják be közösségüket. Bár a kötet nyelvészeti indíttatású, ebben is túllép a klasszikus nyelvészetten, és az antropológiára jellemző, a kontextusba mélyen beágyazott értelmezést nyújt az olvasónak.

Ha valami felrögható a kötetnek, az az antropológia és a nyelvészet közötti mégsem teljes egyensúly. Annak ellenére, hogy a

⁵ Mikhail Bakhtin: *The Dialogic Imagination. Four Essays*. Austin, University of Texas, 1981.

szerző nagy jelentőséget tulajdonít a kontextusnak, a társadalmi interakcióknak, a kutatás mégis megmarad a diskurzus szintjén: mindvégig azt elemzi, amit és ahogyan a kutatás alanyai mondanak, nem azt, hogy mit és hogyan tesznek. Pedig tudjuk, hogy a diskurzus és a gyakorlat nem mindig jár kéz a kézben, kapcsolatuk összetett, az emberek néha hajlamosak vallott elveikkel ellentétesen cselekedni. Fölmerülhet a kérdés, hogy csupán azt vizsgálva, hogy mit mondanak az emberek, anélkül, hogy figyelembe vennénk, hogy mit tesznek, mennyire kapunk teljes rálátást a világmépükről. Tény, hogy egy, az etnikai identitást általában vizsgáló műnek mindenképpen tartalmaznia kellene annak gyakorlatának a vizsgálatát is, és egy ilyen vizsgálatnak a módszertana is jóval etnográfiai jellegűbbnek kellene, hogy legyen, azonban ha csak nyelvészeti kutatásként tekintünk a műre, akkor egy nagy gonddal kidolgozott, részletes kutatás eredményét tartjuk a kezünkben.

A könyv hozadéka mind a magyar(országi), mind a szerb(iai), illetve a nemzetközi tudományos olvasóközönség számára a diskurzuselemzés, a nyelv, a kisebbségi közösségek és az etnikai identitás viszonyának újszerű megragadása. A kutatás rávilágít arra, hogy a közösség–nyelv–etnicitás–vallás-kapcsolatrendszer hogyan épül föl és hogyan alkot együtt egy identitást. A diskurzus, a narratíva elemzése olyan analitikus eszköz, amely felől ez az összetett folyamat megragadható, és a szerző sikerrel teszi ezt a szigetcsépi szerbek idősebb korosztályával folytatott kutatásában.